

СПАДЩИНА

Леся Українка

ІСТОРІЯ ІЗРАЕЛІТІВ (ЖИДІВ)

(Закінчення, початок у четвертому числі 2006 р.)

ТІЛЬКО від царювання Давида починається певніша хронологія в історії Ізраелітів. 1055 рік уважається роком смерти Саула, після нього Давид царював сім літ над Іудиним царством, а тридцять три над усім Ізраелем, отже всіх 40 літ¹. Спочатку Давид сидів у Геброні, головному місті Іудейському, але коли став царем над усім Ізраелем, то в Геброні стало не вигідно сидіти, бо він був скраю Палестини, дуже далеко від Йордану і від осередку царства Ізраелевого. Тоді Давид пішов на Іевусеїв у країну Веніамінову і обложив Іевус, дуже міцне місто Іевусейське, хутко звоював його і забрав іевуськи окопи на горі Сіоні, і туди переніс Скриню Заповіту. Се перенесення обходилося великим святом народнім, з музикою, співами і танками. Сам Давид у святячній одежі танцював перед процесією, що несла Скриню Заповіту. Його жінка Мелхола, дочка Саулова, дивилася на те з вікна і насміхалася з Давида, що танцював привселюдно, за те, кажуть, вона не мала дітей до смерти. Після перенесення Скрині Заповіту місто Іевус стало осередком політичним і релігійним всього Ханаану, і стало називатись Єрусалимом. Єрусалим був оточений з трьох боків потоками Кедром та Гінномом і побудований на трьох горах Сіоні, Мілло та Морії. Давид збудував замок на Мілло, на Морії дозволив людові селитись, а на Сіоні собі дворець збудував, покликавши до того фінікійських майстрів².

Давид з'єднав собі прихильність і святців і війська, тим то Єрусалим став одразу найвидатнішим святецьким і військовим містом, хутко розрісся і заселився і з іевусейського села став міцним, багатим, людним містом. Єрусалим міг називатись іудейським містом хоч і стояв на землі Веніаміновій, бо в ньому сиділи царі іудейської династії, а все царство їхнє звалось царством Іуди. Давид навчився від Філістимців військових способів і при допомозі свого і найманого війська зробив свою

державу міцною і страшною для ворогів сусідів.

Філістимці задумали спинити зріст потуги іудейської. Вони напали на Іудею, втаборились у Віфлеємі і розійшлися по всій долині Рефаїм. Давид окопався в печері Одолламській, де він колись ховався від Саула, зібрав до себе своє найкраще військо з тих людей, що були з ним ще в Секелазі філістимському, при допомозі їх він одбив Філістимців і примусив їх вибратися за границі Іудеї. Але ще вони не раз нападали на Іудею, і видно вони були дуже сильним народом, бо з ними Давид не одважувався так розправлятися пожарами та різнею, як з іншими племенами. Однак все таки Давид перемиг Філістимців і, здається, потім вони не раз служили в царській сторожі при Давидові, принаймі часто царські гонці та слуги звалися Кретім або Пелетім (себ то Філістимці). Давид спочатку завжди ходив сам з військом на війну, але одного разу мало життя не втер'яв і тоді його вояки просили, щоб він більше не ходив сам на війну, щоб не наражати свого життя "світла Ізраеля"³.

З Моавітами теж прийшлося довго боротися. Давид не був їм вдячний за те, що вони колись переховували його родину від Саула, тоді як сам він (Давид) ховався у Філістимців. Легенда говорить, що Давид, звоювавши Моавітів і забравши великий полон, клав бранців Моавітів на землю і міряв їх шнуром, "два шнури людей віддавав на смерть, а два шнури зоставляв живими". Моавіти були подолані і платили Давидові податки. Сирія (країна на північ від Ханаану) була поділена на малі держави, що вічно ворогували межі собою. Давид скористав з їхнього ворогування і, помагаючи одним проти других, з усіх по черзі брав здобич і дарунки. Управившись з північними сусідами, Давид обернувся на полудень і приборкав Едомітів та Ідумеїв, виславши ідумейського царя в Єгипет та вчинивши велику різню в Ідумеї. Коли вмер цар Ам-

монітів, що теж помагав колись Давидові, то Давид послав послі до його сина з словами потіхи, але новий царь Аммонітів не повірив щирости Давида, думаючи, що ті послі прийшли з потайним заміром вивідати військові сили країни, отже взяв послів, обстриг їм по пів бороди і обкроїв одержу і так пустив назад до Давида. Давид послав військо на Аммонітів під начальством Іоава, дотепного старого вояка; Аммоніти покликвали до помочи Сіріян, а ті були раді нагоді скинути з себе ярмо іудейське. Однак Іоав з своїм брагом Абісаєм подолав обидва народи. Але Аммоніти хутко зняли знов повстання і сірійські народи знов до них пристали. Після довгого змагання Давид побив Сіріян. Іоав же подолав Аммонітів, обложив їхнє головне місто Раббат-Аммон і коли вже воно почало подаватися, він послав по Давида, щоб була Давидові та честь, ніби він сам подолав Аммонітів. Давид зруйнував Раббат-Аммон, а мешканцям завдав такі муки, що їх не постидались би й сами Асірійці. І так він розправився з усіма містами аммонітськими⁴.

За Давида жидівське царство дуже розширилось і набралось сили, тільки Фінікійці були незалежні, але Давидові не було чого їх зачіпати, бо вони панували над морем, а його державі не загрожували. Давид був у згоді і спілці з Фінікійцями і навіть спроважував од них з Тіру будівничих і матер'яли, коли почав будувати собі оселю в Єрусалимі. Давид збудував собі великий дворець, запровадив велику розкіш, набрав силу царедворців і великий гарем. Звичаї настали зовсім інші, ніж за Саула. Ще в Геброні Давид мав шестеро жінок, ставши царем ізраельським він узяв ще скілька жінок Саулових, а тоді почалися нескінченні звади та інтриги, як то буває по всіх царських дворах на сході. Звичаї почалися дуже розпущені. Одного разу Давид побачив, сидячи на покрівлі свого дому, дуже гарну жінку, що купалася. Вона звалася Вірсавія (Бетсаба), чоловік її служив у війську, що стояло облогою під Раббат-Аммоном. Давид наказав Іоаву послати чоловіка Вірсавії в найстрашнійший бій, там його й забито, Давид же потому взяв до себе Вірсавію. Пророк Натан дуже ганив Давида за такий вчинок, Давид каявся перед Богом, але жінку все таки зоставив при собі⁵. Родина Давидова пішла в його

слід. Старший син його Аммон закохався в Тамару, свою сестру по батькові, обманом закликав її до своєї хати, тяжко скривдив її, а потім, коли вона наскучила йому, казав своєму слугі вигнати її геть. Тамара пішла до свого рідного брата Абсалона (Авессалома) і просила помститися за неї. Давид же нічим не скарав Аммона. Через два роки Абсалон покликав до себе Аммона на свято збору винограду і забив його. Потім втік до царя Гессурського, свого діда по матері. Іоав стороною порадив Давидові вернути Абсалона до себе, Давид вернув його, дозволив жити в Єрусалимі, тільки заборонив йому показуватися при дворі. Пізніше Іоав посварився з Абсалоном. Абсалон, боячись, щоб батько не одібрав від нього спадку, пішов в Геброн і там почав повстання проти Давида, назвавшись царем іудейським і набравши велике військо. Певно повстання було ведено зручно, бо велика частина люду пристала до Абсалона, Давид же мусив утікати з Єрусалиму в пустиню Арабську з царедворцями, сторожею своєю і 600 Філістимцями з Гета, що служили у нього. В Єрусалимі при Скрині Заповіту Давид лишив святців, що мали йому давати знати про все, що діятиметься в Єрусалимі. Коли Давид пішов у пустиню Арабську, на дорозі стрів його родич Саулів Сімей і почав його тяжко проклинати. Давид не дозволив однак забити Сімея за те, кажучи, що може колись Бог віддасть добром за ті прокльони. Абсалон сидів тим часом на царстві в Єрусалимі. Хутко святці донесли Давидові, що Абсалон хотів послати забити його, але святець Хусія (шпиг Давидовий) йому відрадив се, а порадив зібрати військо з усієї країни. Таким способом Абсалон стратив багато часу, а Давид тим часом зібрався на силу, перейшов з сильним хоч не великим військом через Іордан в східню Палестину, Абсалон же пішов собі в Галаад. Давид розділив військо між начальниками Іоавом, Абісаєм та Ітаєм Філістимцем. Давид послав їх за Абсалоном, наказуючи не вбивати його, а полонити живого. Абсалон бився з ними в Ефраїмській діброві при горах Абарімських, військо його було розбите, а сам він, втікаючи лісом на ослі, зачепився волоссям і повис на дереві. Іоав надбиг і казав воякам здійснити його на три списи. Коли Давид довідався про смерть

Абсалона, то гірко плакав: «Сине мій, Абсалоне, краще б я вмер замість тебе!» Але Іоав гостро сказав цареві, що нічого плакати по зрадливому синові і тим ображати військо, що зоставалося вірне своєму цареві. Царь мусів покинути свій жаль і вийти до свого війська. Видно в той час Давид дуже слухав Іоава, хоч і ненавидів його⁶.

По смерті Абсалона ізраельське царство знов признало Давида царем і хотіло з'єднатися з Іудиним царством, але хутко згода та пропала. Вертаючися в Єрусалим, Давид послав до старшин іудейських, щоб вони йшли зустрічати його при іорданському броді. Старшини ізраельські образилися, що царь показав більшу прихильність до Іудеїв, ніж до них, і з того знов почалася звада. Веніамінець Себа здійняв повстання проти Давида, до нього пристали всі Ізраеліти. Давид настановив начальником Амассу, що був начальником у Абсалона, і наказав йому зібрати Іудеїв. Але Амасса дуже пеняво взявся за діло, так що знов прийшлося вдатися до Іоава. Іоав погнався хутко за Себою, дорогою ж убив свого спечечника Амассу, як колись убив Абнера. Потім догнав і обложив Себу в місті Абе-лі. Після ради одної жінки мешканці міста Абеля взяли Себу, зрубали йому голову, а тіло кинули Іудеям. Тоді Іоав відступив, не руйнувавши Абеля, й вернувся в Єрусалим⁷. Більше Давид не відбирав од нього начальства над військом.

У Давида зосталося ще два сина від старших жінок: Адонія та Соломон. Соломон був сином Вірсавії, найлюбійшої жінки. Адонія боявся, щоб царство не перейшло до Соломона по смерті батька, і задумав стати царем ще за життя старого батька. Адонію підтримували Іоав і святець Абіатар. Адонія вже починав набиратися царських звичаїв і Давид не боронив йому. Але Вірсавія і Натан пророк (той самий, що ганив царя за Вірсавію) запобігли тому. Вірсавія нагадала Давидові, що він присягався настановити її сина Соломона на царство по собі, Натан підтримав її і Давид відновив свою присягу Вірсавії. Натан і святці, не гублячи часу, об'явили Соломона царем і помазали його на царство урочисто. Адонія в той час бенкетував з своїми прихильниками і, почувши радісні гукання люду, що славив нового царя, втік і сховався при олтарі. Соломон обіцяв зо-

ставити його живим, як що він шануватиметься⁸.

Уміраючи, Давид наказав Соломонові, щоб він не дав спокійно вмерти Іоаву і Сімею, що проклинав його за рід Сауловий. Хоч Давид і присягався не карати Сімея, але ж зважив, що та присяга не обходить нового царя. Так розпорядивши, Давид умер. Він був похований в Єрусалимі⁹.

Святці і народ жидівський прославили Давида, як ідеал царя, простивши йому всі гріхи за побожність і одвагу. Давид, правда, заснував сильну державу іудейсько-ізраельську і за його часи Жиди мали найбільшу силу. Слава Давидового царства і досі сяє перед Жидами в ідеальному світлі. Давида легенди вславили поетом і музикою¹⁰. Багато побожних пісень (псалмів) відносить легенда до царя Давида¹¹, так само як до Мойсея всі головні закони. Але навсправжки від Давида зосталося власних творів мало що більше, ніж від Моїсея. Хіба тільки пісню на смерть Саула та Іонатана можна уважати напевне Давидовим твором, а то все було пізніше писано.

Коли Соломон став царем, то Адонія мусів уже покинути думку про царювання. Він просив тільки через Вірсавію, щоб Соломон дав йому наймолодшу жінку з Давидового гарему, але Соломонові здалося, що Адонія починає вже далеко сягати в своїх бажаннях, і казав його забити в той же день. Святця Абіатара, що колись був прихильником Адонії, Соломон не забив, бо Абіатар носив колись Скриню Заповіту, але все таки вигнав його з Єрусалиму Іоав, чуючи біду, втік у церкву, але Соломон казав його забити при олтарі, близько того часу він казав забити й Сімея. Певне авторам Біблії сі вчинки не здавалися лихими, бо зараз після них розповідається, як Бог з'явився у сні Соломонові і обіцяв дати йому все, чого він забажає. Соломон просив у Бога мудрости. За таке розумне бажання Бог дав йому і мудрість і ще багатство та славу, хоч їх Соломон і не просив. На доказ мудрости Соломонової розповідаються його мудрі суди над людьми.

Мирне царювання Соломонове так само вславилось між людом ізраельським, як і війни Давидові. Соломон нових завоювань зробив мало, а більше дбав щоб утримати те, що завоював Давид. Царство ж його сягало дуже далеко: від верхівля

Евфрату аж до Філістимії і до границь Єгипетських, правда, що тільки сторона заселена Ізраелітами була під його безпосередньою владою, а решта країв тільки податки платила, або була у військовій спілці з Соломоном. Для охорони своєї держави, Соломон побудував замки в різних містах і тримав завжди готове військо, при ньому 12 000 кінного війська і 1 400 повозів бойових. Соломон завжди був у спілці з тірським царем Гірамом і з царем єгипетським, що дав за Соломона свою дочку. Царь той зветься в Біблії просто Фараон, думають, що то був якийсь царь XXI династії. Ся єгипетська царівна була, здається, головною царицею, окрім неї, Соломон мав ще багато жінок чужинок. Перший син Соломоновий Регабеам вродився від Аммонітянки. В Біблії говориться, ніби Соломон мав аж тисячу жінок, а з них сімсот звалися царицями, може то були дочки підданих князів і князів спільників.

Найвидатніше діло Соломонового царювання було збудування церкви єрусалимської. Матер'яли для тої церкви збирав ще Давид, він грабував по чужих краях золото, срібло та мідь і складав в Єрусалимі. Але не йому судилося збудувати велику святиню ізраельського народу.

В Біблії говориться, ніби Бог устами пророків сказав Давидові, що не може Давид збудувати церкви Божої, бо дуже багато пролив крові на своєму віку. Правда, що Давидові ніколи було займатися будовами за війнами та за крайовими звадами. Ізраеліти не могли сами вибудувати гарної церкви, хист у них не був ніколи добре розвинений. Царь гірський Гірам, той самий, що помагав Давидові будувати дворець, послав своїх будівничих до Соломона, а Соломон платив йому за те 20 000 мірок пшениці і 20 000 олії річно. Гірам послав Соломонові кедрів та кіпарісів лібанських, та будівничих, а робітників Соломон збирав з свого царства 30 000; що місяця виходило з них на роботу по 10 000, так що люде перемінялися кожний місяць і мали відпочинку по два місяці. Робітники ті набіралися більше з ханаанських подоланих племен. Церква будувалася з тесаного великого каміння на горі Морія, була то будова на чотири кутки, 60 локтів завдовжки, 20 л. завширшки і 30 л. заввишки. Розділялася церква стіною на дві нерівні частини, одна, більша, звала-

ся Свята, а менша – Свята Святих (себ то Найсвятійша). На схід був зроблений портік вищий від самої церкви, певне подібний до єгипетських пілонів. Перед портіком стояли дві бронзові колони. В Святій стояв олтарь для пахошів, світоч на семеро свічок і стіл для хліба поданкового. В Святій–Святих стояла Скриня Заповіту під дерев'яними позолоченими херувімами, думають, що то були крилаті бики або леви¹². По боках церкви було по три поверхи кімнат. Уся церква обведена була огорою, що утворювала скілька дворів. Стіни церкви були камінні, облицьовані деревом кедровим та кіпарісним. Покраси в церкві були з дерева позолочені, тільки де яке церковне начиння зовсім золоте. Покраси були зроблені на шталт фінікових пальм, квіток та херувімів, були там і леви і воли, принаймі «море мідяне» (велика чаша для поданків) стояло на 12 крилатих волах. Були, здається, і Асури (Феруери), принаймі спогадуються якісь «колеса, наче колеса од воза, а руки в них, і шиї і спини і обличчя вилиті з міді». Може бути, що всі оті чужі символічні постаті були в ізраельській церкві тільки для покраси, а не мали релігійного значіння. В церкві ще стояв великий олтарь для палення жертв, і золотий стіл для складання дарів, і чаші для зливання, і багато золотого начиння.

Церква будувалася сім літ. При посвяченні її відбулося велике свято. 22 000 волів і 20 000 баранів були спалені на поданок Богові на новому олтарі. Дим був такий великий, що аж святці не могли стояти при олтарі, Соломон сказав, що то сам Бог сидить в церкві посеред диму. Після молитов і гімнів при посвяченню церкви Соломон благословив народ і просив Бога, щоб він вислухав і сповнив усяку молитву, яку до нього засилатимуть з сеї церкви. Сім днів було велике народне свято посвячення церкви, люде пили і їли на царські кошти і тільки на восьмий день розійшлися. Що року в церкві єрусалимській святкувалися три урочисті свята польові і церковні. Пасха (весняне свято і разом з тим спогад виходу з Єгипту), Свято Жнив (літнє свято) або Свято Сурм (спогад вселення в Ханаан і завоювання Єріхону) і свято Наметів або Свято Обжинок (осіннє свято в пам'ять того, що Ізраеліти жили в наметах довго, вийшовши з Єгипту). Від часу, коли збудувалася церква (1004 р. д. Р. Х.) Єрусалим

переважив давні святі Ізраельські міста: Гілгал, Габаон, Міспа, Раму, Сіло, а хутко стався єдиним містом божих одправ і осередком релігійного життя.

Але, заснувавши велику святиню для рідної віри, Соломон не був немилосердний до людей чужої віри, навіть Біблія закидає йому надто велику прихильність до чужих релігій. Може він просто хотів ужити іншого політичного способу, ніж Давид, в обходінні з крайовими народами, що мали іншу віру: Давид їх гнітив і приводив до покори огнем та мечем, Соломон же будував церкви їхнім богам і тим еднав собі їхню прихильність. «Він служив Астарті сидонській, Мількомові аммонському, Хамосові моавському поставив олтарь нагорі проти Єрусалиму, і Молохові аммонському». Біблія об'ясняє се тим, що ніби чужинки жінки Соломонові мали на нього великий вплив. А може власне лагідність в обертанні з чужинцями зробила те, ще чужі князі охоче давали своїх дочок до двору Соломонового.

Дбаючи за віру та церкви, Соломон не забував і власної розкоші. 13 літ будував він собі новий дворець в Лібанській діброві. В тому дворці було скільки подвіррив оточених колонадами та рядами кімнат в три поверхи. Був там Портік Суду (певне подібний до єгипетських саль з колонами), там стояв престол Соломоновий з золота та слонової кости, при ньому було шість сходів з левами по кінцях. Дворець той стоїв дуже дорого і Гірам (що строїв і сей дворець) був мало загожений скількома селами Галілейськими, що йому дав Соломон на заплату. Але за те Гірам з'єднав сособі помішника в Соломоні і спільника. Соломон одкрив Фінікійцям свої пристані на Червоному морі Елат та Еціонгабер і вкупі з Фінікійцями провадив торг південними товарами. Соломон збудував Тамор в пустині, де ставали каравани на спочинок, і де, запевне, бралися з них мита. Окрім сього, Соломон завів великий торг єгипетськими кіньми, продаючи їх Хеттеям та Сірійцям.

На утримання розкішного Соломонового двора йшло багато коштів народніх і грішми і натурою, самих волів та баранів потребувалося безліч для всіх тих жінок, царедворців і так усяких підніжків, що мали честь обідати “при царському столі”.

Дванадцять урядовців займалися збиранням податків грошових і натуральних для царської господи.

Про Соломонове багатство в Біблії розповідається в зовсім легендарному тоні. Напр., ніби в Соломона весь посуд у дворці був золотий, а срібного не було нічого, бо срібло “вважали за ніщо” за Соломона.

Мудрість Соломонова теж не менше прославляється (вона й досі зосталася в приказках), розказуються його премудрі судові вирокі та дотепне одгадування загадок, розповідь про царицю Савську, що приїздила слухати мудрости Соломона. Говориться, що Соломон “зложив 3 000 приказок і 5 000 пісень, розповідав про дерева від ліванського кедра аж до іссопу, що росте по мурах, про звірів, про птиць, про гадів, про риб. І всі люде приходили слухати мудрости Соломонової і дари йому приносили”. Однак від тієї “премудрости” в літературі жидівській нема нічого, бо всі чотирі книги, що легенди відносять до Соломона (Притчі, Пісня пісень, Екклезіаст і Книга Премудрости), були написані в зовсім пізнійші часи.

Але щасливе життя країни за Соломона тревало не довго. Багатство Соломонове потроху тратилось, а люд біднішав. Торг Соломоновий либонь йшов більше на користь спільникам Фінікійцям, що були зручніші в сьому ділі, а велика розкіш царського двора і тяжкі податки витягали силу з люду, що вже й так був зруйнований Давидовими війнами та крайовими звадами. Правда, війни ті приносили багато награбованого добра з чужих країв, та добро те зоставалося більше в руках тих, що брали з нього собі лев'ячу частку, себто в руках царів та вояків. Під кінець життя Соломонового спокій в краю був двічі zagrożений повстаннями в Ідумеї та в Сирії. В самому Ізраельському царстві почалося велике невдоволення між людом і святцями проти Соломона. Людові тяжко було від податків, святцям не подобалась лагідність Соломона до чужих вір. Пророк Агіа, з міста Сіло, розірвав свій плащ на дванадцятро і дав десять шматків Іеробомові, слугі Соломоновому, на знак того, ніби Іеробомові Бог судив бути царем над 10 племенами ізраельськими. Либонь Соломон довідався про сю змову, бо хотів забити Іеробоама, але той втік в Єгипет. Тим

часом умер Соломон і на царство сів його син Регабеам (Ровоам).

Розділ V

ДВІ ДЕРЖАВИ, ІУДИ ТА ІЗРАЕЛЯ

Ровоам не зумів утримати країну в спокою. Йому слід би було загодити люд, давши йому пільгу хоч на який час, але ж він показав себе ще гострійшим, ніж Соломон. Коли Ровоам прийшов у місто Сіхем ефраїмський, щоб з'явитись як новий царь зібраним старшинам Ізраельським, то Іеровоам, що вернувся з Єгипту по смерті Соломона, прийшов до нього і сказав промову од ймення цілого народу ізраельського і просив щоб царь Ровоам був лагіднішим до свого люду, ніж батько його Соломон, і “здійняв би тяжке ярмо з свого люду”. Але Ровоам, послухавши ради молодих царедворців, одказав дуже згорда, що він накладе ще тяжче ярмо на люд і каратиме своїх підданих ще гірше, ніж карав Соломон. Тоді між людом знявся великий гомін, Ровоам послав начальника над роботами заспокоювати люд, але люд побив камінням начальника. Ровоам хутко вернувся в Єрусалим. Повстання знялося велике і скінчилося відділенням 10 колін Ізраеля в осібну державу. Ровоам зостався царем над Іудіним коліном, над частиною землі Сімеонової та над Ідумеєю. В Веніаміновій землі тільки Єрусалим та його околиці належали до Ровоама, а то вся країна була ізраельською. Отже країна, що була який час в якійсь згоді за Давида та Соломона, тепер на завжди розділилася на дві держави, сливе завжди ворожі між собою. Розділення Палестини на держави Іуди та Ізраеля було в 975 р. до Р. Х.

Іеровоам, що був ватагом повстання, став царем в ізраельській державі. Боячись релігійно політичного впливу Єрусалиму на люд ізраельський, він заборонив ходити туди на богомілля, а замість того заснував дві святині в різних кінцях країни, в Дані та в Бетелі, він поставив там олтарі перед золотими биками і люде почали ходити до них на поклонення. Можна думати, що в ті часи се не було великою зрадою рідній вірі, бо Жиди здавна поклонялися золотим бикам, ще за Моїсеєвих часів, та й в Соломоновій церкві були ті бики і, хто зна, чи тільки для покраси, і в той же самий час правовірні Єрусалимці поклонялися Мої-

сеєвому мідяному змієві. Але впорядчики Біблії, люде пізніших часів, поставили се в великий гріх Іеровоамові, так само як і приношення поданків на горах і багато иншого, що вони уважали ломанням релігійних звичаїв, але то було не ломанням давніх звичаїв, а скоріш воскресенням. Звичаї ті були довго в Іудеї і нікого не дивували, а вже не хутко, перед полоном вавілонським, перемінилися на інші.

Хоч ізраельська держава займала більше землі і була людніша від іудейської, проте не була міцніша від неї. Раз у раз мінялися там царі й династії, а пророки мішалися до всіх політичних справ, агітували, бунтували люд і збивали ще більшу колотнечу в країні. В Іудеї династія Давидова сиділа міцно і люд був досить прихильний до неї, пам'ятаючи Давида. Але там царська влада була дуже обмежена святецькою, святці, дякуючи церкві єрусалимській, були дуже організовані і багато їх було зібрано в Єрусалимі, з держави ізраельської багато святців переселилося в Єрусалим, де їм менше заважали вільні пророки. В ізраельській державі пророки були промовцями народними і просто на майданах та на вулицях говорили до люду про такі речі, що часто були не до сподоби царям і святцям. В Іудеї пророкування розвилось пізніше, більш уже в ті часи, коли чужі народи почали загрожувати державі іудейській, пророки іудейські більше займалися ширшою політикою (відносинами до чужих народів), а не крайовою, вони тільки стояли за рідну віру та за моральні звичаї, а до царських та святецьких порядків мало мішалися. Ізраельські пророки більше говорили, іудейські більше писали, бо вони сами частіш були з людей учених і зверталися до більш ученої громади. Більша частина пророчих творів, що зібрані в Біблії, належить до іудейських пророків, між ними де які визначаються високою поезією.

За царювання Ровоама найвидатнішим фактом був напад єгипетського царя *Шешонка* на Палестину, де він розграбував скілька ізраельських та іудейських міст, при тому заграбував у Єрусалимі Соломонові золоті щити. Про сей напад говориться в єгипетському написові, що виписаний на пілоні в Карнакському дворці. То не було завоюванням, а просто тільки набігом за для здобичі військової, так що

Іудея залилася незалежною, хоч трохи поруїною. Кінець Ровоамового царювання і царювання його сина і внука нічим особливим не визначались, окрім дрібних війн та звад з царями ізраїльськими. Про внука Ровоамового Азу відомо тільки, що він був дуже набожний і дуже суворо переслідував культ святих дібров, дуже тоді розпросторений.

В Ізраелі Іеровоам царював 22 роки, а потім його з сином і з цілою родиною забив начальник військовий Беша. Сам Беша теж царював 22 роки і так само його і родину його забив Зімірі, але військо, що було на той час у Філістимії обрало царем свого начальника Омрі. Омрі пішов на Зімірі і Зімірі сам себе спалив у царському дворці, пробувши царем всього 7 днів. Під час тих чвар Сирія набірлася сили і ставала небезпечним ворогом для Ізраеля.

Спочатку в Ізраелі не було міцного головного міста. Царь Омрі збудував в Ефраїмській землі на горі місто Самарію, що незабаром стало для Ізраеля другим Єрусалимом. Самарія і навіть ціла держава Ізраельська зветься в тогочасних написах асирійських «домом Омрі». Давши своїй державі міцний центр, Омрі дбав, щоб забезпечитися проти північних ворогів, сирійських народів. Він увійшов у спілку з Тіром, і навіть одружив свого сина Ахаба з дочкою тірського царя Ітобаала Іезабелею. Сам Ітобаал, раніш ніж став царем, був старшим святцем богині Астарот; дочка його Іезабель була дуже набожна і потроху прихилила свого чоловіка до своєї фінікійської віри. Може бути, що Ахаб тільки не пригнітав людей чужої віри і навіть поважав віру своєї жінки, бо за його часів було багато чужих церков в Ізраелі, але ж що він не відступився від своєї рідної віри, бо залишив святині Ізраеля в Дані і в Бетелі, і при собі тримав святців та пророків ізраельських. Але разом з тим за його панування в Ізраелі дуже вкоренився культ Баала, хоча правда, що культ той і раніш був розширений серед давніх народів ханаанських, а від них перейшов і до Ізраелітів ще за Гедсона та за Саула. Фанатичний Давид викоренив той культ, та либонь не зовсім, бо вже за Соломона він з'явився знову навіть в Іудеї, в самому Єрусалимі. Ізраїльська держава мала більше стосунків з культурною Фінікією, і певна річ, що релігія культурнішою

країні мусіла мати вплив на ізраельський люд. При дворі Ахабовому культ Бааловий знайшов собі добрий ґрунт, цариця Іезабель скликала святців Баалових і правила фінікійські одправи. Люд самарійський теж був прихильний до нової віри (врешті вона не була для нього дуже новою), він погожував її з своєю давньою вірою і може навіть не бачив у тім нічого ненатурального, але ж в Ізраелі були пророки і святці, що дійшли до такого самого фанатизму в вірі, як і пророки та святці іерусалимські. Вони не могли стерпіти панування чужої віри нарівні з їхньою, а може ще більш прикро було їм бачити чужих святців на рівні з собою, такий стан річей здався їм не безпечним. Вони почали велику боротьбу проти Баала і його святців.

Спогад про сю боротьбу залися в легенді про змагання пророка Ілії та чотирьохсот Баалових святців про те, чий бог може сам запалити святий вогонь. Баал і його святці були ганебне подолані богом Ягве і пророком його і після того пророк Ілія дав знак до великої різни Баалових святців. Ахаб їх не боронив, але Іезабель запрягла, що помститься за них і тоді пророки ізраельські мусіли ховатися від неї по пустинях, чекаючи божої оборони.

В сій легенді в одну сцену зібране те, що провадилося ціле півстоліття, бо святці Баалові були подолані аж тоді, коли згинула династія Омрі. Вчинки многих пророків легенда перенесла на одного славетного пророка Ілію Тісбейського. Такий пророк запевне був колись справді, але всі розповіді про нього дуже перемішані з легендами і показують хіба велику повагу до пророків люду ізраельського і віру в святість пророчу. Легенда про Ілію кінчається тим, що Бог взяв його на небо в огненному повозі. Після сього починається розповідь про ученика Ілії, пророка Єлісея, вона дуже подібна до розповіді про Ілію. Обидві легенди дуже довгі і займають багато місця між історичними оповіданнями третьої книги Царств, але ж сами вони мають у собі дуже мало історичного. До сих релігійних змагань прилучилася хутко ще й війна з Сирійцями. Сирійські князі спільники, під проводом царя дамасського Бенгадара, прийшли і обложили Самарію. Спершу Ахаб хотів їм покоритися, бо думав, що вони хотять від нього тільки податків та

признання певної залежності від Сирії, але коли довідався, що вони хочуть зовсім звоювати і розруйнувати державу ізраельську, то почав боронитися. Пророки підтримували в ньому одвагу і від ймення Ягве обіцяли йому перемогу. Ахаб зібрав сім тисяч війська і одбився від Сирійців. Але Сирійці, зібравшись на силі, знов пішли на Ізраеля, але вже не йшли в гори до Самарії, а стали в долині до бою, сподіваючися, що скоріш подолають в долині Ізраелітів, ніж в горах. Однак Ізраеліти подолали Сирійців і в долині, і Сирійці утікали від них назад в Сирію. Потім царь Бенгадар послав послани до Ахаба просити помилування. Ахаб помилував його, подарував йому життя і війна скінчилася мирно, обміном завойованих міст без різни і руйнації. Пророкам се дуже не сподобалось і вони почали проклинати Ахаба, як колись Саула. Хутко вони знайшли приключку до великої догани Ахабові. Ахаб силою відобрав у одного чоловіка виноградник, бо чоловік той не хотів оддати виноградника за гроші, а цареві дуже схотілося виноградника, при тому цареві доражала цариця Іезабель. Тоді вже пророки одкрито почали ганити царя і пророкувати, що «Бог вибере собі іншого помазанника». Правда, що Ахаб зробив лихий вчинок, але ж і набожний Давид чинив подібне, проте «Бог не вибрав собі іншого помазанника замість нього»...

Тим часом Ахаб був сильним царем, як і всі царі династії Омрі, і через те іудейські побожні царі були завжди в спілці з богопротивними нащадками Омрі. Іудейський благочестивий царь Іосафат, син благочестивого Ази, навіть одружив свого сина Іорама з Аталією, дочкою Ахаба та Іезабелі. Одного разу Ахаб покликав Іосафата йти одбивати місто Рамот Галаадський від Сирійців, бо вони чомусь не віддали його тоді, як мінялися містами після війни. Іосафат згодився йти, але перше порадив спитати Бога, чи щаслива буде війна. Ахаб скликав 400 пророків і всі вони пророчили перемогу. Пророк Зедекія зробив собі залізні роги і казав: «так каже Бог: сим ти перекинеш Сирійців». Але Іосафат не вірив тим пророкам і казав покликати ще якогось, тоді покликали пророка Міхая, хоч Ахаб його не любив, бо він завжди лихо пророкував. Він перше довго не хотів говорити по правді, але врешті сказав, що Ахаб загине при

Рамоті Галаадським і що то Бог навмисне наслав на всіх пророків духа брехні, щоб згубити Ахаба. Тоді пророк Зедекія почав бити Міхая, а царь Ахаб казав замкнути його, щоб покарати потім, вернувшись з війни. Ахаб та Іосафат пішли на війну. Б'ючися, Сирійці направляли всі стріли на царя ізраельського. Щоб скритися від них, Ахаб перебрався в просту одежу, Іосафат же зостався в царському убранні. Проте Іосафат зостався живим, Ахаба ж улучила якась заблукана стріла, пущена на угад. Ахаб, уміраючи, наказав тримати себе просто в повозі, щоб Сирійці і військо ізраельське думали, що він живий ще. Проте Ізраеліти були подолані. На заході сонця війна скінчилась і кожний народ повернувся в країну свою. Ахаба привезли мертвого в Самарію і там поховали.

Ахаб царював 22 роки. Він одважно витримував натиск потужної тоді Сирії, підтримував згоду з Тіром та Іудеєю, збудував скілька міст і дворець, що Біблія зве «дворець з слонової кости». Біблія взива його безбожним і корить «нечестю Баальською», однак певне не такий вже він був безбожний, коли тримав близько себе 400 пророків Ягве і навіть не карав їх за прокльони та інтриги. Сливе всі царі ізраельські були безбожні, бо вони далеко самотійніші були від царів іудейських.

Після смерти Ахаба повстали Моавіти, що досі платили податки Ізраелітам. Недавно в Палестині знайдено стовп моавського царя Мези, і на тому стовпі напис про моавське повстання, написаний буквами, подібними до найдавніших фінікійських. Ось де які уривки з сього напису: «Я Меза, син Камос–Надаба, царь моавський. Мій батько царював 30 літ над Моавом, а я царював по батькові. Я поставив сей камінь Камосові, камінь визволення, бо він (бог Камос) визволив мене від моїх ворогів, помстився за мене над тими, що ненавиділи мене. Омрі був царем ізраельським і гнітив Моава довгий час, бо Камос гнівався на свій люд. Син Омрі настав по батькові і казав: Я теж гнітитиму Моава. Але за мого часу Камос сказав: я накину оком на нього і на оселю його, Ізраель загине на віки»... «Я напав на місто Атарот, взяв його і вигубив у ньому всіх людей на честь Камосові, богові Моава. Я взяв Давидового Аріеля і волочив його по

землі перед лицем Камоса в Геріоті. Камос мені сказав: Іди, візьми Небо від Ізраеля. Я пішов у ночі і воював місто від зорі до полудня, я взяв його і вигубив усе, 7 000 людей, бо вони були роковані на смерть в честь Астар–Камоса. Я забрав святе начиння Ягве і волочив його по землі перед лицем Камоса”... Далі Меза говорить про будови, колодязі та канали, які він поробив руками бранців ізраельських.

Цей напис єсть найдавнішим зразком семітичного письменства і показує велику подібність межі складом речі і думками семітичних племен. Моавський Камос нагадує дуже ізраельського Ягве. Думки і вирази дуже подібні.

В Біблії говориться інакше про моавське повстання, описане на каміні Мези. В книзі Царств говориться, що син Ахабовий Іорам в спілці з царями іудейським та едомським пішов на Моавітів. З ними пішов пророк Єлісей. Дорогою Єлісей не хотів нічого пророкувати для Іорама, а тільки для Іосафата іудейського. По наказу Єлісея військо ізраельське викопало в пустині канали, а Бог сповнив їх водою по молитві Єлісея. Таким способом ті канали, що Меза покопав руками бранців ізраельських, в ізраельській легенді об’яснюються божим чудом. Покопавши колодязі, Ізраельтяне перейшли пустиню і напали на Моавітів. Спершу перемога була все на стороні Ізраелітів, але в кінці царь моавський приніс в жертву богам свого старшого сина і тоді “каяття велике було Ізраелеві і відступили в землю свою”. Се якась дуже непевна фраза, але все ж з неї видно, що Моавіти не були подолані¹³.

Книга Параліпоменон розкажує, ніби Ізраеліти подолали Моавітів без війни, а тільки співаючи святі гімни, подібно, як колись завоювали Єріхон. В книзі Параліпоменон взагалі багато чисто фантастичних легенд і вона вважається менш певною, що до історичних фактів, ніж дві остатні книги Царств. У всіх легендах сеї книги Левіти грають дуже видатну роль, а надто Левіти–співці, усі чуда збуваються при співах та музиці. Либонь сам автор сеї книги був Левіт–співець з Єрусалиму. Племя Левітів мало велику силу в Єрусалимі і пізнійші Левіти, впорядчики Біблії, судили всіх історичних людей і їхні події з того погляду, чи були вони користні для Левітів, чи

ні. В Біблії дуже вихваляється Іосафат, бо він був прихильний до святців, дарма, що тримався спілки з царями ізраельськими і що терпів у своїй країні деякі звичаї не зовсім правовірні. В книзі Параліпоменон розповідається, ніби Іосафат настановив у кожному місті суди святецькі, а в Єрусалимі найвищу судову раду, зложену теж із Левітів. Думають, що тодішні закони громадські були ті, що списані в книзі Исход в главах 21, 22 и 23.

Після Іосафата настав його син, що звався Іорам, так само, як і царь ізраельський. Книга Параліпоменон розповідає, ніби за Іорама був напад Філістимців та Арабів на Іудею, і ніби вони вирізали всіх царських дітей, окрім одного Ахазії, що настав царем по батькові.

В Ізраелі тим часом чинилися великі чвари, пророки не мало в тому помагали. Пророки заводили інтриги не тільки в Ізраелі, але і в Сирії. Сирійський царь Бенгадар був слабкий і послав свого слугу Газаеля до пророка Єлісея в Дамаск, спитати, чим скінчиться слабкість. Єлісей сказав Газаелеві, що Бог йому одкрив, що Газаелеві судилося бути царем сирійським і наробити багато лиха цілій Палестині. Тоді Газаель вернувся до Бенгадара і в ночі задушив його мокрим рядном, а сам став царем на його місці.

Тим часом царь ізраельський Іорам і його сестриниця Ахазія, царь іудейський, пішли знов на Рамот в Галааді, але їм там не пощастило. Іорам тяжко ранений поїхав до міста Ізрееля і там ліг коруватись. Ахазія поїхав одвідати його. Військо зосталося без царів. Тоді Єлісей послав молодого пророка в ізраельський табор і наказав помазати на царство начальника військового Іегу. Пророк помазав Іегу на царство і військо признало його (Іегу) своїм царем. Тоді Іегу пішов в Ізреель і забив Іорама, що вийшов до нього на зустріч, Ахазія втік, але його догнали посланці Іегу і забили. Іегу вступив в Ізреель. Стара цариця Іезабель, довідавшись, що син її забитий і все загинуло, одяглася в царські шати, стала у вікні і зустріла Іегу зневажливими словами. Тоді Іегу казав скинути її з вікна до долу і покинути на поталу собакам. Потім він послав своїх слуг, щоб поховали її: “поховайте тую прокляту, бо все ж вона царська дочка”. Але слуги знайшли тільки

шматки тіла Іезабелиного. Після того Іегу наказав старшинам у Самарії, щоб вони вирізали цілу родину Ахабову, і вони прислали йому в коробках 70 голов нащадків Ахабових. Сам Іегу вигубив у Ізраелі усіх прихильників династії Омрі. По дорозі в Самарію він зустрів братів Ахазії і теж їх вирізав. Така сама доля спостигла Баалових святців. Культіві Баала настав кінець.

З усієї династії Омрі зосталася тільки Аталія, дочка Іезабелі і мати Ахазії. Вона дала притулок Бааловим святцям у себе в Єрусалимі. Довідавшись, що сини її погинули в Ізраелі, Аталія вигубила усіх родичів царських в Єрусалимі, окрім одного сина Ахазії Іоаса, його сховала сестра в церкві єрусалимській, і там він жив шість літ, а тим часом царювала в Єрусалимі Аталія. Під час її царювання культ Баала був у великій шані і святці його в силі. Через шість літ, коли підріс Іоас, то найстарший святець єрусалимської церкви Іодай показав Іоаса військові і здійняв повстання проти Аталії во ім'я остатнього нащадка Давидового. Аталію зарубали мечем у дворці, а настановили царем Іоаса семилітнього. Опікунами над ним стали святці, вона ж і були настоящими владарями в країні, поки не виріс царь. Святці Баалові були, звичайно, вирізані і вигнані з краю.

Ізраель, ослаблений крайовими чварами, хутко втеряв свою силу державну. Спершу Газаель, царь сірійський завоював усю східну Палестину, а потім почали наступати Асірійці. Сальманезер двічі побив Газаеля і покорив Сірію, а потім заставив і царя ізраельського платити собі податки. Про сі справи Біблія нічого не говорить, а їх вичитали в асірійських написах. Є два асірійські малюнки, що з'являють, як царь сірійський і царь ізраельський об'являють себе підданими Сальманезера. Піддані Асірії царі, Газель та Іегу, зосталися царями в своїх країнах і провадили далі свої війни та звади. Коли умер Іегу, то зоставив своєму синові царство дуже пошматоване і безсиле, тільки вже внук Іегу, що звався Іоас, так само як і царь іудейський, почав трохи набіратися сили і в країні заводити кращий лад.

Коли виріс Іоас іудейський, то почав потроху вибиватися з під святецької влади. Він взяв під свій розпорядок гроші церковні, що малися йти на поправку церкви, а йшли замість того в святецьку

скриню. Царь забрав ті гроші і сам приглянув за поправкою церкви. Однак поки жив Іодай, найстарший святець, то ще тривок між царем і святцями був, потім же наступив разрыв і царя забито, хоч се й не говориться виразно, але можна думати, що святці мали вплив на смерть царя. Книга Царств говорить, що після війни з Сірійцями царя забили його слуги в дворці в Мілло. Книга Параліпоменон каже, що Іоас казав побити камінням сина Іодаєвого і за те Бог судив йому бути забитому вдома після війни з Сірійцями. По ньому настав син його Амессія і покарав того, хто забив царя, але покарав тільки самого злочинця, синів же його й родини не займав.

Іоас ізраельській почав набіратися сили. Він тричі побив Сірійців, легенда говорить ніби про сі три перемоги пророкував цареві Єлісей перед смертю. Тим часом Амессія іудейський покорив Едомітів, набрався сили і почав зачіпати ізраельського царя, хутко з того повстала війна. Амессія був подоланий і взятий в полон, але потім випущений підданим ізраельським. Іоас ізраельський хутко після того вмер, а по ньому настав син його Іеробоам II. Ізраельське царство було підданим Іудеї аж до смерті Амессії. Амессію забили царедворці так само, як і його батька.

За Іеробоама II ізраельська держава на який час вернула собі давню силу і навіть тримала в підданстві Іудею. Але про сеє царювання мало говориться в історичних книжках Біблії (книга Царств згадує коротко про нього, а Параліпоменон зовсім не згадує). Де які спогади зостались у книгах пророків. З тих книг відомо між иншим, що за Іеробоама II було землетрясення в Палестині і напад сарани. Видно теж, що тоді шло змагання царя з святцями. Пророк Амос розповідає, як на нього виказав цареві старший святець в Бетелі, за те що він, Амос, пророкував погибель цареві. Амос був родом з Іудеї, отже його вигнали назад в Іудею пророкувати, відаючи, що ті пророкування часто кінчаються лихом для царів.

В Іудеї теж боролися проти пророків і царі і святці і там пророки не мали такого впливу, як в Ізраелі, бо святці єрусалимські були дужчі. У пророка Єремії є спогад, що святці єрусалимські видавали накази брати в темницю і забивати в кайдани усякого

пророка, «що не тямиться і пророкує привселюдно». Але сі кари суворі нічого не вдіяли і пророки дедалі більше набіралися слави між людьми, бо вони відповідали духові того неспокоїного часу.

Розділ VI КІНЕЦЬ ОБОХ ДЕРЖАВ. ПОЛОН ВАВІЛОНСЬКИЙ

Іудея була в підданстві у Ізраеля до смерті Амессії іудейського, а потім можна думати, що вона була зовсім злучена з Ізраелем, бо між смертю Амессії і початком царювання сина його Азарії минуло 12 літ без царя в Іудеї. Після смерті Іеробоама II в Ізраелі почалися чвари і з того скористала Іудея, щоб вибитися з під влади ізраельської. Азарія, царь іудейський, вернув собі знов пристань Елат на Червоному морі, завоював скілька міст філістимських, обложив податками Аммонітів, відбудував міста іудейські і окопав їх, країна поправилась і збогатилась. Але хутко почалися сперечки межи царем і святцями. Царь почав забирати в свої руки і релігійну владу і поважився відправляти в церкві те, що належалося до старшого святця, напр., сам ходив перед олтарем. В Біблії говориться, що за те він був покараний слабостею довічною, і був запертий в шпиталь для прокажених, а син його Іотам правив замість його.

В Ізраелі в той час було повне безладдя в уряді. По смерті Іеробоама II настав син його Захарія, але царював усього 6 місяців і був забитий, але той, хто забив Захарію (на ймення Саллум), царював тільки один місяць, його забив Менагем, військовий старшина. Були се події дуже звичайні в монархіях іудейській та ізраельській. Всі ті зміни уряду йшли поруч з руйнуванням і різнею. За царя Менагема на Ізраеля напали Асирійці, але Менагем від них відкупився і просив навіть у них помочі проти ворогів. Після того Асирійці часто мішалися до справ палестинських. Менагем царював 10 літ і лишив по собі сина, але син той був забитий через 2 роки, забив його Пекаг, старшина військовий і сам став на царстві в Ізраелі.

В Іудеї за панування Іотама справи йшли спокійно. Іотам царював спокійно 16 літ. Але син його Ахаз мусів, тільки вступивши на царство, боротися проти спілки

Сирійців з Ізраелітами, що хотіли посадити на троні в Іудеї свого чоловіка. Спільники побили Ахаза і забрали великий полон в Самарію. Тільки пророк Обед вмовив Ізраелітів визволити бранців Іудеїв і пустити їх до дому, наділивши потрібною одежею і ослами для їзди слабих і ранених. Але Ахаз, наляканий спілкою Сирійців та Ізраелітів, попросив помочі у Асирійців і послав дари цареві Тіглат-Пілезерові II. Тіглат-Пілезер пішов на Сирію, взяв Дамаск, забив дамаського царя і переселив у Асирію багато людей з Дамаску. Потім він напав на Ізраеля, зруйнував багато міст в північній і східній Палестині і виселив багато люду в Асирію. Пекаг, царь ізраельський, умер хутко після того, він був забитий, так як і многі царі ізраельські. Той, що забив його, на ймення Осія, став царем. Осія був останнім царем ізраельським. Він царював тільки над Ефраїмською країною, і то платячи податки Асирії. Сам визволитися від Асирійців він не міг, отже послав за помочою до єгипетського царя Шебека (XXV династії етіопської). Пророки були проти спілки з чужими державами, і вони корили за те Ахаза, що був спільником Асирії, і Осію, що просив помочі у Єгипту. Вони уважали усяку таку спілку за зраду своєму богові, хоч у таких нещасних обставинах трудно було Гебреям утриматися незалежними у вірі і політиці. При тім же коли народ подоланий і безсилий, то він тратить віру в своїх богів, що не вміли його боронити, і привикає боятися чужих богів переможних¹⁴. Ахаз іудейський певне так думав, бо почав ставити олтарі чужим сирійським богам і палити людські жертви перед їхніми ідолами. Про те і він не відрікся зовсім од свого бога, а тільки прилучив до нього ще й чужих богів, як то робив Ахаз. Він тільки поробив де які нові установи в культурі Ягве і перестроїв на новий лад по красі в церкві єрусалимській, бо давня фінікійська різьба і будівництво здавалися йому вже не такі гарні, як нові сирійські. Він побачив олтарь в Дамаску і сказав зробити такий самий в церкві єрусалимській, він казав здійснити “мідяне море” з биків і поставити просто на камінному п’єдесталі. Переробив теж на іншій стіль портіки в церкві.

Осія не платив як слід податків Асирії, чи то через те, що не міг їх виплачувати,

чи через те, що не хотів, покладаючися на поміч Єгиптян. Тоді царь асирійський (він зветься в Біблії Сальманассар, але по історії виходить, що то скоріше міг бути Саргон) обложив Самарію. Самарія довго витримувала облогу, але, не маючи ні звідки помічі, мусіла в кінці здатись. Єгиптяне не хотіли встрявати у війну з Асірією за нещасну, зруйновану країну ізраельську, іудейський царь Езекія (син Ахазовий) заперся теж в Єрусалимі і зайнявся релігійними справами, не вважаючи на погибель братів Ізраелітів. Взявши Самарію, Саргон переселив з неї 27 000 людей в Асірію та Медію, як написано в харсабадському написі. Ті переселенці помішалися з крайовими людьми і вже ніколи не вернулися у свій край. На місце виселених, Саргон привів до Самарії різних людей, виселених з різних країв підданих Асірії. Сі люде, нові Самаряне, змішалися з племенами сусідніми ізраельськими та ханаанськими і прийняли віру гебрейську, але разом з тим затримували дуже багато з своєї першої віри. Іудеяне завжди ненавиділи сих нових Самарян, уважали їх нечистим племенем, отак як в Індії була каста Судрів, так в Палестині племя самарійське.

Іудеї не жалували Ізраелітів у нещасну годину і не помогли їм ні словом, ні ділом. Пророки Іудеї кидали тільки прокляття та докори на Ізраеля, а царь дбав тільки за свою державу. Царь Езекія був дуже побожним і правовірним царем, дарма, що батько його Ахаз у релігійних справах був дуже нетвердий. Однак се виходить по словах впрядчиків Біблії, а самі його діла показують, що він позаводив ще більше новітнього в крайових релігійних звичаях, ніж батько його Ахаз. Ахаз переробив тільки де що в покрасах єрусалимської церкви (чим дуже вразив старозаконних святців), Езекія казав порозвалювати скрізь “високі місця”, місцеві олтарі, чого не одважувався зробити жаден з попередніх іудейських царів. Тільки ся зміна була дуже користою для єрусалимських святців, бо після неї народ живівський мусів обертається до єдиної церкви єрусалимської у всякій потребі. Так само Езекія казав знищити по всій країні церкви, святі діброви, і “мідяного Моїсеєвого змія, що до тієї пори Ізраельтяне шанували і звали Негустаном”. Для царів се все було теж добре, бо коли Єрусалим став єдиною свя-

тинею Палестини, то легко було йому стати і державно-політичним осередком. Проте людові не могло подобатися руйнування усіх його давніх святощів (святих дібров, олтарів і т. д.) і виключне панування єрусалимських святців.

Після смерти Саргона повстало багато країн проти Асірії, між іншими Іудея теж. Син Саргоновий Санхеріб, управившись з повстанням у Вавілоні, напав на Палестину. Царь Тірський втік, інші міста фінікійські здались, Амоніти та Моавіти здались, царь аскалонський не здався і за те був забраний до Асірії, Екрон здався після подолання війська єгипетського в його околиці. Отже зосталася сама Іудея і царь Езекія “сів у Єрусалимі мов птиця на яйцях”, як говорить в одному написі асирійському. Асирійці вступили в Іудею, тоді Езекія послав просити помилування у Сенхеріба, обіцяючи дати дари. Санхеріб забажав 300 талантів срібла і 30 талантів золота. Езекія зібрав усе срібло з церкви і з дворця, поздирав позолоту з церковних дверей і послав теє все Санхерібові. Але Санхеріб тим не вдовольнився, він чув, що єгипетське військо йде на поміч Езекії від Пелузи, і через те не вірив покірности Езекії, а то ще либонь думав, що ліпше йому ограбувати цілу країну, ніж самого царя. Санхеріб стояв тоді облогою при місті Лахісі, частину ж свого війська з трьома старшинами послав на Єрусалим. Старшини ті стали під мурами єрусалимськими і держали промову. Вони радили Езекії, щоб той покорився самохіть, поки є час, щоб не впевнявся на єгиптян, бо на них надія мала; старшини казали людові, щоб люд не сподівався помічі від Бога, бо царь тяжко образив Бога, поруйнувавши його святі діброви та олтарі, «адже не без волі Ягве прийшли ми сюди!» так казали старшини асирійські і певне їхня промова робила вражіння на люд, бо старшини іудейські просили їх, щоб вони не говорили по гебрейському, аби люд не розумів їх. Тільки ж промова та власне й говорилася для того, щоб люд її розумів і один із старшин асирійських гукнув як найголосніше по гебрейському, щоб люд іудейський покинув свого царя і передався до Санхеріба, і обіцяв від ймення свого царя спокій покірним до тої пори, аж поки царь Санхеріб не переведе їх у кращу, багатшу країну, і

ще раз радив не впевнятися на Бога, а подивитися на інші країни, що їх не врятували їхні боги, і згадати долю Самарії.

Люд іудейський слухав теє і мовчав, бо Езекія заборонив відповідати. Езекія послав старшин питати поради до пророка Ісаїя. Ісаїя сказав їм, щоб вони не журилися, що Бог визволить їх від Асірійців і дасть їм перемогу, як вже не раз давав. Санхерібові старшини вернулися до свого царя ні з чим. Санхеріб уже звоював Лахіс і стояв облогою під Лібною. Він довідався, що Тарака, царь єгипетський, вже наближається з військом до нього, і пробував ще раз вмовити Езекію листом, щоб той здався по своїй волі. Езекія, прочитавши того листа, розгорнув його в церкві перед Богом і молився, щоб Бог визволив його з лиха. Тим часом Ісаїя прислав до Езекії посланця з словами потіхи і обіцяв, що хутко Бог дасть спокій країні. В Біблії говориться, що тієї ночі прилетів Ангел Божий в табор асірійський і вигубив там 45 000 чоловік, а на ранок Санхеріб відступив від Палестини в Асірію. Раніше ми спогадували єгипетську легенду про відступлення Санхеріба, що ніби на табор асірійський бог Пта наслав мишей і вони погризли зброю. Думають, що сі легенди спогадують власне чуму, що напала на табор асірійський і примусила скінчити війну. В асірійських написах Санхеріб хвалиться, що він звоював Іудею і набрав з неї усякого добра, але ж асірійські царі ніколи не признавались у тому, що їх вороги подолали. Напевне відомо, що Езекія зостався незалежним. Після сього в Біблії розповідається, ніби царь вавілонський Меродах-Баладан прислав послів до Езекія, ніби повиншувати його після його дивного виздоровлення і що Езекія показав їм усі свої і церковні скарби і що Ісаїя пророчив йому, що колись ті самі Вавілоняне заберуть усі ті скарби собі. Думають, що се просто легенда для звеличення Ісаїя, бо навряд чи після нападу Асірійців було що показувати в Іудеї і в обдертому дворці та церкві. Асірійці сплюндрували країну страшенно: лани потоптали, села попалили, замки поруйнували, людей у полон побрали. Люд винуватив святців за сі нещастя. Хоч може святці і пророки помагли встояти Іудеї незалежною, але як дорого заплатив народ за ту незалежність! Окрім того, старшини асірійські знали, що

робили, коли нагадували людові про руйнування давніх олтарів, церков та святих дібров. Податки на Єрусалим та на його святців мусіли дуже тяжко лягати на сільський люд, позбавлений своїх святинь. Коли по Езекія настав син його Манассія, то давні звичаї знов повернулися, дарма, що святці деякі і пророки ганили за те і царя і люд. Манассія знов відбудував «високі місця, олтарі Ваалові», відновив культ святих дібров і “поклонився цілому військові небесному в церкві Ягве”, поскликав ворожбитів і чужих пророків і навіть в церкві єрусалимській поставив подобу святого дерева (Ашера). Се завертання давніх звичаїв не обійшлося теж без насильства і кровопролиття, бо вже чимало було і таких людей, що противилися давній вірі, привикши до єрусалимського монотеїзму. Біблія каже, що Манассія проливав кров невинну річками, і сповнив нею увесь Єрусалим.

Книга Параліпоменон каже, ніби під кінець життя Манассія покався злякавшись нападу асірійського і навернувся до правої віри, але в Книзі Царств сього нема, отже мусить бути, що се просто святецька легенда. Іудея була в спокою від ворогів за Манассія, тільки релігійні сперечки губили багато людей і сили. Після Манассія два роки царював син його Амон, він був ворожий до святців, як і Манассія, отже либонь вони його і вбили. Люд був дуже тим розсержений, повбивав злочинців, що забили Амона, а на царство посадив сина Амоного Іосію, що мав тоді всього 8 літ.

За царя Іосія святці знову взяли гору, але на сей раз вони вже зробили діло зручніше. 18 року царювання Іосія, коли провадилися роботи при полагодженню церкви, старший святець Гілкя дав до відома цареві, що в церкві знайшлася “Книга закону”. Коли царь прочитав ту книгу, то вжахнувся, бо там була велика грозьба на того, хто не дотримує закону божого як слід (себ то, як сказано в книзі). Царь послав питати пророків, що робити, щоб одвернути гнів божий, “бо наші батьки не слухали слів книги сієї і не робили всього, що там приказано”, казав царь. Пішли питати ради до пророчиці Олдами. Пророчиця сказала, що справді Бог покарає Іудею за гріхи, але поки буде живий Іосія, то буде країна в спокою, бо Іосія догодив Богові своїм благочестям. Царь привселюдно прочитав

«Книгу закону» і почав чинити все по тих нових законах.

Думають, що та «Книга закону» мала в собі головні уступи теперішнього Второзаконія і що в ній власне говорилося проти чужих релігій надто проти ідолів, обіцялося благословення боже прововірним і тяжкі прокляття на голову зрадникам у вірі.

Отож після прочитання Закону почалася велика релігійна реформа в Іудеї (621 р. до Р. Х.) в дусі чистого монотеїзму і святецько-єрусалимської централізації. Культ Баала та Астарот був знищений, святі діброви попалені, ідоли порозбивані, усі чужовірні одправи заборонені. Усі «високі місця» і всі давніші церкви та олтарі іудейські та ізраельські були розруйновані. Іудейські святці давніших святинь, побірали і далі гроші на утримання, але одправ жадних не одправляли. Царь Іосія поїхав сам у Самарію та в Бетель і там порозвалював олтарі, а святців ізраельських повбивав. Асірійці не боронили Іосії розправлятися в Ізраелі, бо Асірія була тоді зовсім в упадку і сливе жадної сили не мала. Іосія вернувся до Єрусалиму і надзвичайно урочисто відсвяткував Пасху. Запевне святці дуже похваляли царя Іосію і виставляли його зразком правовірного царя. Вони пророкували йому довге і безпечне царювання, але не так сталося. Неко, царь єгипетський, йшов на Вавілон через Палестину. Іудеї він не думав зачіпати, і просив Іосію пропустити його без завади через Палестину. Але Іосія зібрав військо і перейняв Неко в Магеддо. Іудеї були подолані і Іосія забитий. Люд і святці дуже за ним журились і пророк Іеремія зложив «плач» на смерть його.

По смерті Іосії настав знов поворот до давнішого в справах віри. Либонь перемога єгипетська додала зневір'я Іудеям. Хоча все ж з того часу ідеал монотеїстичний вже ніколи не зникав цілком з очей Гебреям. Після Іосії люд настановив царем сина його Саллума, але через три місяці Неко забрав його в Єгипет бранцем, а на царство посадив другого сина Іосії Еліакима, змінивши його ймення на Іоакима. Але через три роки Набукодросор побив єгиптян при Кархемісі. Іоаким мусів піддатися Вавілонові, але через недовгий час повстав. Набукодросор послав військо на Іудею і напустив на неї Моавітів та Аммонітів, що вже давно чигали на своїх давніх

ворогів Іудеїв. Іоаким заперся в Єрусалими, чекаючи помочі з Єгипту, але поміч та не прийшла. Пророки сварилися між собою і ніяк не могли прийти до жадної згоди, що треба робити, аби одборонитися від ворогів. Вони корили один одного брехнею, а людові та цареві доставалися від них тільки прокльони та докори, а певної ради ніякої. Іеремія пророкував лихо країні і ганебну смерть цареві. Царь спалив писання Іереміїни і самого його хотів забити, але святці помогли Іеремії втікти в Єгипет, бо він був святецького роду.

Книга Параліпоменон каже, що Іоаким забили в кайдани і забрали у Вавілон. Книга Царств сього не споминає, а каже просто що Іоаким умер, а по ньому настав син його Іехонія (або Іоахін). Іехонія царював усього три місяці. Увесь сей час Вавілоняне стояли облогою під Єрусалимом, а врешті прийшов сам Набукодросор. Іехонія мусів здатися з усією сім'єю. Набукодросор забрав його в полон, а країну всю розграбував. Єрусалим розруйнував, забрав усі скарби церковні і царські, силу людей забрав у полон і всіх ковалів та слюсарів забрав. В Єрусалимі Набукодросор лишив царем найменшого сина Іехонії Матанію і дав йому імя Зедекія. Іехонія сидів 37 літ у темниці у Вавілоні і вже Евільмеродах, нащадок Набукодросора випустив його з темниці. Сей великий полон, що був за царя Іехонії, зветься в історії «першим полоном вавілонським».

Не довго зоставався Зедекія покірним підданцем Вавілону. Люд стогнав під ярмом Вавілону і слухав тих пророків, що пророкували визволення і заохочували царя до повстання, але інші пророки лихо віщували і радили коритися Вавілонові, між такими пророками був Іеремія. Іеремія радив надіятися на Бога, коритися Вавілонові і не шукати нічиєї помочі, опріч Божої. Коли Зедекія хотів покликати до спілки для повстання Фінікійців, Моавітів та Аммонітів, Іеремія послав посла і цареві дерев'яні яра і пророкував, що всякий, хто повстане проте Вавілону буде покараний війною, голодом і пошестею лихою. Сам він прийшов до церкви з ярмом на шиї. Один пророк повстанської партії зірвав у нього ярмо і розбив його прилюдно і сказав: «так каже Ягве: отак я розіб'ю ярмо Набукодросорове через два роки і

визволю від нього шиї всіх людей!” Царь не знав, що почати, кого слухати. Він почав змовлятися з Єгиптом і покинув платити податки у Вавілон. Тоді Набукодоросор обложив знов Єрусалим. Зедекія зібрав люд на раду і було зважено, щоб погодитися з Богом, сповнити закон, що ніколи не був як слід дотриманий, себ то закон, що наказував одпускати на волю по семи роках служби усіх Гебреїв–невільників. Але тут надійшли Єгиптяне, Вавілоняне пішли їм на зустріч. Іудеї думали, що справа вже виграна, і знов затримали кожний при собі свого невольника–одновірця. Іеремія прококував їм за те цілковиту погибель. Царь посадив Іеремію в темницю, щоб він не бентежив людей своїм лихим віщуванням.

Єгиптяне були відбиті і Вавілоняне вернулися до Єрусалиму і тримали його в облозі два роки. Голод великий настав в Єрусалимі. Потім вороги пробилися в місто і почали його руйнувати. Там часом у ночі царь з військом втік на планину Єрїхонську, але там вороги його догнали, військо його розбіглося, а сам він у полон попався. Набукодоросор казав забити всіх синів Зе-

декії на очах у нього, а потім самого Зедекію осліпив, забив у кайдани і послав у Вавілон. Єрусалим був страшенно розруйнований, ще гірше, ніж перший раз, а потім спалений. Людей силу забрано в полон, zostалися самі убогі люде, щоб орати землю та глядіти винограду, всі старші святці та урядовці були забрані в полон. Багато людей було забито, багато в полон забрано. Се був “другий полон вавілонський”.

В Єрусалимі царь вавілонський покинув намістником Гедалію Іудея. Гедалія старався утримати в країні спокій і покірність. Проте знайшовся один вояк Ізмаїл, з Давидового роду, що хтів здійснити повстання. Але той замір не удався і сам Ізмаїл мусів утік до Аммонітів.

Від того часу Іудея навіки втратила свою політичну незалежність і все переходила з під влади одної держави під владу іншої, аж поки Римляне не розруйнували її в кінець і тоді Гебреї розійшлися по всьому світі. Отож дальшу історію жидівську годиться розказувати при історії Вавілонян, Персів, Греків та Римлян, бо історія іудейська тісно зв’язана з історією тих народів.

¹ В початку царювання Давид казав перелічити скільки є всіх Ізраелітів, гідних до війська, певне хотів утворити собі постійне велике військо. Сей перепис народній дуже не подобався людові. Потім утворилася легенда, що Бог покарав за се Давида і царство його, тільки дав на вибір Давидові, чим він хоче, щоб Бог покарав його, чи щоб було 7 літ голоду, чи 3 місяці війни нещасливої, чи три дні чуми? Давид вибрав чуму. Від неї згинуло 70 000 народу, а як дійшло до Єрусалиму, то царь почав дуже молитись і плакати і поставив Богові олтарь в Єрусалимі (пізнійше на тому місці стала церква Соломонова) і Бог одвернув чуму від Єрусалиму і всеї країни. Де які вчені ставлять сей перепис в кінці царювання Давидового. (II кн. Цар. гл. 24, кн. I Парал., гл. 21.

² II кн. Цар. гл. 5, в. 4–16; гл. 6. Кн. I Парал., гл. 18, в. 4–9; гл. 13, 14, в. 1–7; гл. 15, в. 25–29; гл. 16.

³ II кн. Цар. гл. 5, в. 17–25; гл. 21, в. 15–27; гл. 23, в. 8–16; кн. Цар. гл. 11, в. 11–19, гл. 14, в. 7–17.

⁴ II кн. Цар. Гл. 8, гл. 10–11, в. 1; гл. 12, в. 26–31. Кн. I Цар. гл. 18–20.

⁵ II к. Ц. гл. 11, в. 2–12, в. 25.

⁶ II к. Цар. гл. 13–19, в. 8.

⁷ II к. Цар. гл. 19, в. 9; гл. 20.

⁸ III к. Ц. гл. 1, в. 5–53.

⁹ III к. Цар. гл. 2, в. 1–10; I Кн. Парал. гл. 23, в. 1, гл. 29, в. 23–30.

¹⁰ I к. Ц. гл. 16, в. 18.

¹¹ II к. Ц. гл. 1, в. 19–27, гл. 7, в. 18–29, гл. 22, гл. 23, в. 1–7. Кн. Пар. I, гл. 16, гл. 17, в. 16–27; гл. 29, в. 1–19.

¹² Скорійше вони могли бути подібні до асирійських ангелів чотирокрилих і шестикрилих.

¹³ IV к. Цар. гл. 3.

¹⁴ Запевне, се буває тоді, коли народ ще не має міцної філософської релігії.